

К. В. Тарасенкокандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та практики перекладу
Запорізького національного технічного університету

СПЕЦИФІКА РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ЕКЗИЛЬНОЇ ТЕМАТИКИ В РОМАНІ Г. РОБЕРТСА «ВИКЛИК ФОРТУНІ» (1590 Р.)

У статті проаналізовано особливості інтерпретації екзильної тематики в романі англійського пізньоренесансного письменника Генрі Робертса «Виклик Фортуні» (1590 р.). Показано, що екзильна тематика представлена у творі доволі репрезентативно: це і сцени вигнання, і перебування в полоні/тюрмі/закритому середовищі, і відлюдництво.

Різноманітність зображення екзильних мотивів породжує й різноманітність ідентичності головного героя, оскільки численні мотиви відчуження/вигнання/перебування в полоні/відлюдництві формують, корегують, а потім кардинально змінюють *modus vivendi* головного героя.

Ключові слова: *Ренесанс, екзильна тематика, роман, «формульна» література.*

Постановка проблеми. Екзильна тематика, до якої зверталися з часів античності та Ренесансу (Біблія, численні міфи, твори Гомера, Овідія, Сенеки, Шекспіра, Лілі, Марло та ін.), не тільки стала вже класичною у світовій літературі, але й, на жаль, є реалією сьогоденного повсякденного життя. Одразу ж на думку спадають уже хрестоматійні слова Е. Саїда про те, що «наша доба принесла більше біженців, мігрантів, переміщених осіб, ніж їх було будь-коли в історії» [8, с. 462]. Не випадково за ХХ століттям міцно закріпилася репутація «доби (е)мігрантів»; думається, що з огляду на сьогоденні цивілізаційні виклики та загрози ця тенденція не омине й ХХІ століття.

Не можна не погодитися з думкою відомої сучасної дослідниці Т. Михед про те, що «вигнання не просто впливає на спосіб мислення й модель поведінки, воно власне стає *modus vivendi* вигнанця», «травма вигнання просякає єство й душу вигнанця, неминуче корегує/деформує ідентичність» [4, с. 6]. Тож осмислення тих кардинальних змін у ментальності людини, які відбуваються в процесі вигнання/перебування в полоні, переорієнтації ціннісних орієнтирів і моральних постулатів є вкрай необхідною процедурою як із погляду психології, так і заради розуміння гносеологічної природи людини. І допомогти в складному процесі осмислення природи людської особистості в кризові та травматичні моменти існування покликана література, яка, будучи, за

вельми слухним спостереженням Г. Візера, «культурою в дії» [12, с. 9], надасть імпульс до осмислення доволі складних психологічних та екзистенційних феноменів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематика екзильної в зарубіжній літературі за останні роки стала предметом наукових рефлексій багатьох сучасних вітчизняних і зарубіжних дослідників (Н. Жлуктенко [2], Т. Потніцева [5], Н. Торкут [7], Т. Михед [4], О. Пронкевич [6], Е. Саїд [8; 10], Р. Спенсер [11] та ін.). Увагу науковців (і це цілком природно) привертають геніальні твори ренесансної епохи – Шекспіра, Марло, Сервантеса. Оригінальність інтерпретації екзильної тематики у творах авторів «першого ряду» не може не викликати щирого наукового захоплення та читацького інтересу, проте цікаво було б дослідити й аналогічні процеси в популярній літературі того часу з огляду на те, що мотиви вигнання/відлюдництва/перебування в полоні були осмислені та художньо відтворені й менш відомими авторами, представниками так званої «формульної» (Дж. Кавелті) літератури.

Тож актуальність цієї наукової розвідки зумовлена, по-перше, тим, що вона продовжує плідну наукову тенденцію осмислення екзильної тематики, по-друге, презентує художні механізми розкриття екзильної тематики у творах менш відомих ренесансних авторів (Г. Робертс «Виклик Фортуні» (1590 р.)), які «найбільш вдало артикують моделі уявлень певної кількості культурних груп» [3]. Розуміння специ-

фіки художнього осмислення екзильної тематики в романах «формульної» ренесансної літератури не тільки суттєво розширить наші уявлення про історико-літературне значення шекспірівської доби, але й допоможе зрозуміти складні механізми формування/корегування/деформації ідентичності.

Мета статті. Усі вищенаведені фактори й зумовили мету статті – висвітлити особливості художньої репрезентації екзильної тематики в романі Г. Робертса «Виклик Фортуни».

Виклад основного матеріалу. Осмислення екзильних мотивів у літературі Ренесансу відбувається не випадково. По-перше, це літературна традиція, по-друге, сам мотив вигнання міцно вкоренився в картині світу як елітарного англійця, так і пересічної людини того часу. Свого часу політичного вигнання та репресій зазнали такі відомі особистості, як Данте, Макіавеллі, Леонардо да Вінчі, Джордано Бруно, Томас Мор. Тож не дивно, що мотиви буття віддзеркалені й у популярній літературі.

Герой роману Г. Робертса не одразу стає вигнанцем і відлюдником. За усталеною ренесансною романною традицією стартовою точкою розгортання сюжету є доволі популярний у літературі мотив подорожі. До нього дуже часто зверталися елизаветинські прозаїки (Дж. Лілі у «Евфуесі», 1578–1580 рр.; Р. Грін у «Арбасто. Анатомія Фортуни», 1584 р.; Т. Лодж у «Тіні Евфуеса», 1592 р. і «Американській Маргариті», 1596 р.; Т. Неш у «Нещасливому мандрівнику», 1594 р.). Так, у романі Генрі Робертса молодий принц Андруджіо вирушає в подорож до італійського міста Сієни, де сподівається здобути гарну освіту. Саме в цей час відбувається зміна ідентичності головного героя, оскільки жага до нових знань, відкриттів і набуття життєвого досвіду стають тими рушійними силами, які спонукають героя до зміни усталеної екзистенційної парадигми.

Перша зміна ідентичності головного героя роману, шістнадцятирічного юнака Андруджіо, відбувається після того, як він після нападу розбійників під час подорожі потрапляє в дім простолюдина-мельника, де закохується в його доньку Сюзанію. Напад розбійників і перебування в домі мельника також можна розглядати в романі як прообраз своєрідного «полону» та перебування у вигнанні, адже майже непритомний герой не має змоги пересуватися вільно: «Андруджіо слабкий і сповнений болю, який спричиняли його рани, ледве дихав» [9, с. 144].

Його стан збігається з тим, як описує хрестоматійний образ вигнанця дослідник Е. Саїд: «вигнанець не знає почуття вдовolenня, спокою чи захищеності» [10, с. 186]. І справді, відчуття спокою та задоволення головний герой не має, оскільки «за короткий час його любов стала такою сильною, що не було гіршої рани, ніж відсутність коханої» [9, с. 149]. Він навіть знаходився в замкненому просторі, оскільки не наважувався вийти на свіже повітря. Зміна в ментальності шістнадцятирічного Андруджіо трапляється тоді, коли він приховує власне благородне походження від коханої, оскільки «одруження з людиною, що стоїть нижче за походженням, могло збезчестити його нащадків і зашкодити наступним поколінням» [9, с. 149]. У цьому пасажі відчувається й зміна поведінкової моделі героя, і незвичайна прагматика для юнака такого віку, і сміливе зізнання в коханні своїй дівчині, і наполегливе бажання продовжити свою подорож до Італії, незважаючи ані на травматичний досвід, ані на заборони батька-короля. Думається, що в цих епізодах роману відбувається певною мірою «корегування ідентичності» (термін Т. Михед) після фізичної травми та перебування в закритому просторі з тимчасово обмеженими фізичними можливостями.

Другий епізод, який заслуговує на аналітичне осмислення та доволі яскраво презентує екзильну тематику, – перебування головного героя в полоні. Корабель, яким пливе Андруджіо, атакують спочатку пірати, потім – корабель губернатора Тріполі, котрий був запеклим ворогом герцога Саксонського. Робертс дуже детально зображує страждання головного героя в замкненому просторі: «Капітан наказав роздягнути Андруджіо та жорстоко бив його, а потім прив'язав до щогли, де повісив його <...> капітан спустив на Андруджіо всіх собак із кожної галери, вони переслідували його до повного знесилення та кусали його» [9, с. 194].

Потім Андруджіо проводить цілих чотири місяці у в'язниці, «де не було й краплі світу» [9, с. 191]. Як пише Робертс, «його одяг зносився, йому давали їжу, яку навіть їсти не можна було <...> у цій огидній темниці так ослабло тіло Андруджіо, що він утратив надію ще побачити живих людей...» [9, с. 191]. Герой весь час проводить у молитвах, згадує свою кохану, прохачи Купідона «зглянутися над ним» [9, с. 191].

Герой страждає не тільки фізично, але й духовно, але в молитвах і проханнях до все-

могутнього Бога знаходить єдине джерело надії. Звичайно, як і раніше, Андруджіо звертається до всемогутніх богів, але перший крок до осмислення взаємозв'язку між людиною та вищими силами можна назвати «формуванням ідентичності» (термін Т. Михед), що доволі чітко простежується під час потрапляння в замкнений простір, де людина осмислює власне життя та прозирає духовно.

Концептуалізація мотиву страждання головного героя в цьому романі має суто «формульний» характер, проте автор підкреслює той факт, що фізичні страждання головного героя поступаються стражданням духовним. Андруджіо відчуває не стільки фізичний, скільки душевний біль, згадуючи про свою кохану Сюзанію, і мужньо сприймає примхи долі, постійно проводячи весь час у молитвах і благаннях усемогутнього Бога йому допомогти. Робертс певною мірою модифікує традиційні для елізаветинського роману геліодорівські мотиви: якщо в античному романі герой, як правило, вдавався до втечі з полону або ж йому на допомогу приходив вірний друг, то в Робертса зображено сцену викупу полоненого. До речі, цей визволитель мав доволі високий соціальний статус, що свідчить про певну стратегію зацікавлення потенційного читача.

Варто підкреслити, що мотив перебування у в'язниці/полоні доволі часто виразняється на сторінках роману. Окрім власне сюжетоутворювальної функції, він відіграє також і функцію «деформації ідентичності» (термін Т. Михед). Так, репрезентативним є епізод твору, коли з'ясувалося, що Андруджіо та Мелісіна, сестра герцога Ієроніма, який звільнив Андруджіо з полону, є коханцями. Лорд Ієронім, дізнавшись про це, дуже розлютився та кинув Андруджіо до в'язниці. І якщо перебування героя в полоні Робертс майже не описує, то «деформації ідентичності» леді Мелісіні все ж таки приділяє увагу. І хоча вона не перебувала в полоні, читач імпліцитно відчуває взаємозв'язок із епізодом «полону» героя, оскільки леді Мелісіна не виходила з кімнати, впала в транс і потім померла. І навіть Лорд Ієронім, дізнавшись про смерть сестри, також декілька днів не виходив із кімнати і перебував у трансі. Психічний стан героїв (Андруджіо, Мелісіні, Ієроніма) під час перебування в духовному екзилі описується автором доволі схематично, але й замкнене коло, і душевні страждання змушують героїв переосмислити власні ціннісні орієнтири (Андруджіо, Ієронім), а у випадку з Мелісіною,

яка не змогла впоратися з горем, екзиль призводить до остаточної втрати ідентичності навіть у фізичному аспекті.

Найбільш яскраво екзильна тематика розкривається, коли головний герой Андруджіо після всіх пригод стає відлюдником у пустелі Гускуєно. Перебування у вигнанні «інтелектуалізує» протагоніста роману, очищує його та надає йому можливість розмірковувати над важливими аксіологічними проблемами. У такому контексті варто згадати Р. Спенсера, який констатує, що «вигнання – це те явище, котре вщент руйнує наше прагнення мислити однолінійно, у ньому від початку закладена діалогічність» [11, с. 391]. І якщо на сторінках роману Андруджіо в поодиноких репліках звертається до осмислення природи Фортуни, честолобства, дружби, до проблеми вибору життєвих стратегій, то в монолозі відлюдника сконцентровано весь життєвий досвід юнака.

Розглянемо монолог відлюдника детальніше. По-перше, головний герой роману осмислює таку ключову для ренесансної людини аксіологічну категорію, як Фортуна. Річ у тім, що всі негаразди, які трапилися на його життєвому шляху, він пояснює примхами долі та, опинившись наодинці зі своїми думками та переживаннями, урешті-решт шукає ключ до розуміння сутності людської вдачі.

У монолозі відлюдника Андруджіо зазначає, що «все керується передбачуваністю Бога, а не сліпою Фортуною» [9, с. 250], «багато людей спокушаються на її солодкі пропозиції бути гордими й іншими гріхами й тим самим викликають гнів у Богів, які, скидають їх раніше, ніж вони отримують владу» [9, с. 250]. На його думку, саме людська розсудливість, смиренність, благочестя, віра в Бога, добродесна поведінка допомагають людині вистояти у двобої з Фортуною. Коли ж вона руйнує людське життя, то єдиним виходом має стати відмова від матеріальних благ і відлюдництво.

Автор роману конструює цей епізод відповідно до законів «формульної» літератури. Як пише із цього приводу О. Гутарук, «для англійських письменників, що творили на перетині Пізнього Відродження й бароко, було характерним своєрідне повернення в справі оцінювання дійсності до християнських концептів, а інколи навіть цілковите покладання людини на Божу милість» [1, с. 70].

По-друге, саме відлюдник Андруджіо осмислює вибір життєвої стратегії людини – чи то

бути амбітним і честолюбним, чи то скорятися життєвим негараздам і вести спокійне та тихе життя. Концепт слави, апологетика якого лунала зі сторінок багатьох тогочасних романів (Дж. Лілі «Евфуес», Е. Манді «Зелото»), інколи, особливо в пуританськи налаштованому середовищі, набуває в романі негативних конотацій: «Гордість, заздрість і ненависть так міцно засіли в серцях людей, що вони починають зневажати Бога, його діяння» [9, с. 261]. Автор підкреслює, що надмірне прагнення до слави спричинило в Саксонії заколот проти законного правителя. Андруджію закликає «зневажати честолюбство, яке завжди є злом і супутником гордості, яку так ненавидять Бог і люди...» [9, с. 257].

По-третє, вигнанець Андруджію після численних перипетій і пригод, які не завжди були для нього щасливими, у монологі вдається до філософських розмірковувань щодо довгого життя: на його думку, «розсудливість, великодушність і справедливість є його запорукою» [9, с. 255]. Філософські сентенції головного героя містять і риторичні запитання: «Скільки людей, які не стримуються й грабують Храми, оскверняють ім'я Бога, є віроломними, оскверняють святих і їх нащадків, щоб насолодитися тим, що мають їхні батьки, чекають, щоб позбавити їх життя, яке вони дали їм при народженні?» [9, с. 267]. Занепокоєння морально-етичними питаннями свідчить про певний "shift" у його ментальності та про зміну життєвої парадигми.

Осмислення головним героєм роману ключових аксіологічних питань позбавляє епізод відлюдництва Андруджію негативної семантики. Страждання та ламентативні з попередніх сцен твору поступаються місцем філософським розміркуванням персонажа. Можна припустити, що Робертс репрезентує відлюдництво як своєрідний ескапізм, як засіб залишитися наодинці зі своїми думками та водночас знайти відповідь на життєві запитання, засіб досягти мудрості та скорегувати власні етико-аксіологічні орієнтири. Діалогічність вигнанця, про яку вже йшлося вище, має риторичний характер імпліцитного діалогу з читачем і взагалі екзилу як засобу «набуття нової ідентичності» [7, с. 177], результату «свідомої перебудови власного «Я» [7, с. 177].

Висновки та пропозиції. Екзильна тематика представлена в романі Робертса доволі репре-

зентативно: це й сцени вигнання, і перебування в полоні/тюрмі/закритому середовищі, і відлюдництво. Звертаючись до «формульного» осмислення цієї тематики, автор намагається стимулювати розвиток «рефлексивної налаштованості людини» [7, с. 164] стосовно головного героя. Хоча «антропокративний потенціал вигнання» (термін Н. Торкут) у Робертсовому романі є значно меншим і менш потужним, аніж у його сучасників (В. Шекспір, Сервантес), екзильна тематика репрезентована з певною амбівалентною конотацією: з одного боку – нелюдські умови, жорстокі випробування, з іншого – розширення горизонтів буття в епізодах мандрів героя, перевага духовного над фізичним і філософія стоїцизму в епізодах перебування за ґратами або в полоні, а також ескапістські настрої, засіб досягнення мудрості та можливість знайти відповіді на важливі життєві запитання в текстових пасажах, що описують відлюдника-вигнанця.

Показово, що різноплановість зображення екзильних мотивів породжує й різноплановість ідентичності головного героя. Саме мотив відчуження/вигнання/перебування в полоні, відлюдництва спочатку корегує ідентичність, потім формує її, потім кардинально змінює. Думається, що справа тут не в майстерності автора, а радше в інтуїтивному осмисленні природи вигнання, у намаганні репрезентувати читачеві численні виміри екзильної тематики, яка відкриває широкий простір для рефлексій. Вибудовування нової ціннісної системи координат відбувається в межах «формульного» роману, але для невибагливого читача ті аксіологічні орієнтири, що формуються в процесі кристалізації людської особистості під впливом екзилу, є цілком співзвучними часу й актуальними.

Досліджуваний у цій публікації роман Генрі Робертса є типовим зразком «формульної» літератури та репрезентує екзильну тематику в типовому для тогочасної літератури ракурсі, але саме твори маловідомих авторів, їхні мистецькі експерименти й естетичні пошуки надавали імпульси подальшому розвитку національної літератури, ставши тим поживним ґрунтом, на якому зростали й розвивалися більш плідні художні тенденції, що принесли згодом англійській романістиці світове визнання.

Список використаної літератури:

1. Гутарук О. Аксиологічна функція слова у світлі розвитку humanities. *Ренесансні студії*. Запоріжжя: Запорізький державний університет, 2000. Вип. 5. С. 67–73.
2. Жлуктенко Н. Перечитати «Цимбелін»: трансформація концепту влади та мотиву вигнання. *Ренесансні студії*. Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2016. Вип. 25–26. С. 133–143.
3. Кавелти Дж. Изучение литературных формул. URL: <http://www.metodolog.ru/00438/00438.html>.
4. Михед Т. Квантизація топосу «exile/banishment» у художньому просторі трагедій Вільяма Шекспіра. *Ренесансні студії*. Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2016. Вип. 25–26. С. 3–16.
5. Потніцева Т. Мотив изгнания из рая в английской ренессансной драме (К. Марло «Трагедия Дидоны, царицы Карфагена»). *Ренесансні студії*. Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2016. Вип. 25–26. С. 17–30.
6. Пронкевич О. Досвід алжирської неволі в художньому доробку Сервантеса. *Ренесансні студії*. Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2016. Вип. 25–26. С. 31–46.
7. Торкут Н. Антропокреативний потенціал вигнання: уроки Шекспіра. *Ренесансні студії*. Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2016. Вип. 25–26. С. 159–193.
8. Саїд Е. *Культура й імперіалізм*. К.: Критика, 2007. 608 с.
9. Roberts H. A Defiance to Fortune. Eine kritische edition von Henry Roberts' „A Defiance to Fortune” (1590) / Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophischen Fakultät der Universität zu Köln [vorgelegt von Giselger Tiegel aus Münstenberg]. Köln: Universität zu Köln, 1973. P. 131–289.
10. Said E. *Reflections on Exile and Other Literary and Cultural Essays*. London: Granta, 2012. 656 p.
11. Spencer R. Content homeland peace: the motif of exile in Edward Said. *Edward Said: A legacy of emancipation and representation* Berkley, Los Angeles and London: University of California Press, 2010. 548 p.
12. Veeseer H. Introduction. *The New Historicism*; ed. by H. A. Veeseer. N. Y.; L.: Routledge, 1989. P. 9–14.

Тарасенко К. В. Особенности репрезентации экзильной тематики в романе Г. Робертса «Вызов Фортуне» (1590 г.)

В статье проанализированы особенности интерпретации экзильной тематики в романе английского позднеренессансного писателя Генри Робертса «Вызов Фортуне» (1590 г.). Показано, что экзильная тематика представлена в произведении очень репрезентативно: это и сцены изгнания, и пребывания в плену/тюрьме/закрытом пространстве, отшельничество. Разноплановость изображения экзильных мотивов порождает и разноплановость идентичности главного героя, поскольку многочисленные мотивы отчуждения формируют, корректируют и кардинально меняют modus vivendi главного героя

Ключевые слова: Ренессанс, экзильная тематика, роман, «формульная» литература.

Tarasenko K. V. The peculiarities of representing the topic of exile in the novel “A defiance to Fortune” (1590) by Henry Roberts

Due to certain geopolitical reasons “exile” topics have become the subject of thorough analysis in the modern Ukrainian literary studies (N. Zhluktenko, T. Potnitseva, N. Torkut, T. Mykhed, O. Pronkevich). That is why this article deals with several problems of interpretation of “exile” topics in the novel of the English Late Renaissance writer Henry Roberts “A defiance to Fortune” (1590).

The exile topic is represented in the novel in quite a number of motifs: motifs of exile, hermitry, being in prison, being captured are used not only in the aspect of changing the plot, but also in the aspect of representing the changes in the modus vivendi of the main character. The author demonstrates that the ideas of exile represented by Roberts and articulated by the main character of the novel lead to re-thinking of main life concepts (ambition, fortune, dignity); moreover, hermitry is seen as the escape from difficult situations in human’s life. The main character proposes to believe in God, but not Fortune, not to be ambitious, always be a good friend and stoically face what happens in your life.

The novel, being written in tune with the rules of “formula” literature, represents formation, correction and cardinal changes in the mental world of the main character, who, even being murdered, remains stoical, believes in God and is able to utter philosophical statements.

The topics and motifs of exile represented in the novel are quite actual and thought-provoking for the Elizabethan reader. Not representing exile like in Shakespeare’s or Cervantes’ works, Roberts tried to make this topic popular and more close to the non-elite reader.

Key words: Renaissance, novel, “exile” topics, “formula” literature.